

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА; ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ

DOI: 10.34015/2523-4552.2019.2.01

УДК 342.766

Кириченко В. Є.,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри фундаментальних та
юридичних дисциплін
Харківського національного університету
внутрішніх справ
e-mail: xramovnik6999@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-5497-907X

СПРОТИВ ПРИГНІЧЕННЮ: УКРАЇНСЬКИЙ ДОСВІД

Досліджуються історичні витoki права на спротив пригніченню, доктринальні концепції цього права, його відображення в позитивному праві. Аналізується український досвід використання *jus resistendi*.

Ключові слова: право на спротив; *jus resistendi*; повстання; пригнічення; тиранія; деспотія.

Исследуются исторические истоки права на сопротивление угнетению, доктринальные концепции этого права, его закрепление в позитивном праве. Анализируется украинский опыт использования *jus resistendi*.

Ключевые слова: право на сопротивление; *jus resistendi*; восстание; угнетение; тирания; деспотия.

Постановка проблеми. Тривалий час позбавленому власної держави українству доводилося виживати в складі інших державних утворень: Великого князівства Литовського чи Речі Посполитої, Московської держави або Австро-Угорщини. Утім, протягом цього часу народ демонстрував своє небажання терпіти пригнічення та тиранію можновладців – як чужих, так і своїх. Саме цим природним покликом до свободи можна, певною мірою, пояснити появу на українських землях такого феномена, як українське козацтво. Та й назагал, ознакою вітчизняної нової, а ще

більше – новітньої історії є захопленість українства революційним процесом. Лише за останні десятиліття тут і революція на граніті, і помаранч, і гідність, з'явився новий «кольоровий», або «тихий» різновид революційного процесу. Розпад Радянського Союзу та набуття Україною незалежності привели до докорінних змін в українському суспільстві. Суттєвої трансформації зазнали морально-правові цінності, помітною є й динаміка суспільної правосвідомості, що тягне за собою зміну парадигм теоретико-правової науки. Особливо гостро це відчувається в краї-

ні, яка знаходиться в стані транзиції, в умовах неусталеної інституціональності, постійного пошуку оптимальної форми правління тощо. А відтак конче актуальною постає потреба нового осмислення та розроблення концептуальних основ такого природного права, як право на спротив – *jus resistendi*.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Історіографія проблеми та усвідомлення феномена протидії пригніченню почали формуватися ще в східній правовій традиції. З тексту «Шу-цзин» відомо, що ранньочжоуська теорія «мандата Неба» (тянь-мін) була сформульована у зв'язку із заколотом проти шанського вана. Небеса дають наказ керувати Піднебесною лише справедливому правителю, позбавляючи свого мандата деспотичного. Доказом передачі мандата Неба є успішність повстання. На все воля Великого Неба. Конфуціанці та даоси сходилися в одному: правитель, дотримуючись природного ходу речей, повинен забезпечити народу добре життя. Власне, Конфуцій зауважував, що без довіри народу держава не може вистояти. Його послідовник Мен-цзи висловлювався ще більш конкретно: якщо правитель занадто пригнічує свій народ, то його самого буде вбито, а держава загине.

Наукову дискусію в античній правовій думці було розпочато діалогом Сократа та Платона [1]. Власне, зі спротиву починається й сама римська історія: Рем та Ромул, потім Луцій Тарквіній Гордий – тиран, якого позбувся народ Риму. Згодом антична філософія на певний час поступилася місцем ученню Христа, яке поширилося світом і стало фундаментом для моральності, законів та

життя західного суспільства. Отже, таке позиціонування щодо влади, яка не є владою, якщо вона не від Бога, дало можливість блаженному Августину розвинути богонатхненну думку апостола Павла. Християнські богослови, особливо після Томи Аквінського, визнавали право на спротив тиранії, однак як крайню міру, що потребує обережності, бо повстання може збільшити зло замість того, щоб його знищити. Іспанський філософ та богослов Ф. Суарес обґрунтував право на повстання через поняття суверенітету народу [2]. Але використання цього права слід уникати, коли порушені інтереси не всього суспільства, а лише приватної особи.

Що стосується правової думки нового часу, то серед прихильників оновленої доктрини природних прав людини були й такі філософи, як нідерландець Б. де Спіноза, який заперечував право підданих чинити опір державній владі, а також довільно тлумачити та порушувати державний договір та закони. Але філософ зазначав, що порушення суспільного договору монархом буде підставою для того, щоб народ міг скористатися природним правом на повстання. Г. Гроцій та Т. Гоббс стали фундаторами тієї школи природного права, яка намагалася досягти цілісного уявлення про право шляхом раціональної дедукції від фіктивного природного стану до укладення суспільного договору. У свою чергу, Дж. Локк, відштовхуючись від ідеї Т. Гоббса щодо природи індивіда як первинного елемента співжиття, намагався розкрити сутність громадянської смуті, а також шляхи її подолання та причини появи з її надр авторитарного режиму [3, с. 137–405].

Подальше осмислення права на спротив пов'язано вже з конституційним будівництвом. Американський громадський діяч, письменник, аболіціоніст Генрі Торо не погоджувався з політикою американського уряду, висловлюючи ганьбу всім проурядово налаштованим співвітчизникам [4]. Про спротив насильству йдеться і в конституційних документах Великої французької революції. Ще на початку ХХ ст. прихильник соціологічного позитивізму Л. Дюгі задавався питанням про те, який зміст у це право вкладали автори Декларації прав людини і громадянина 1789 р., Декларації та Конституції 1791 та 1793 рр. [5]. Приблизно в цей же час Махатма Ганді, якого надихнули ідеї Л. М. Толстого [6, с. 465–487] щодо непротидії злу насильством, запропонував народу Індії принципово новий шлях відродження країни [7, с. 323–330] – не озброєне повстання і не петиції на адресу колонізаторів, а шлях ахімси – ненасильства, що означає внутрішнє рішення людини, в основу якого покладено визнання вищою цінністю життя і любов до людини та всього живого. Ідея ненасильницького спротиву свавілля отримала назву сатьяграха.

Останнім століттям притаманне часте використання *jus resistendi* у такій його формі, як революція. За К. Марксом це вже не просто повалення уряду, а радикальна трансформація всієї надбудови суспільства як наслідок зміни його економічної основи [8, с. 5–9]. Сьогодні американський політолог та автор концепції етнокультурного поділу цивілізацій С. Хантінгтон визначає революцію як швидко, фундаментальну і насильницьку зміну пануючих цінностей і

міфів цього суспільства, його політичних інститутів, соціальної структури, керівництва, урядової діяльності і політики, здійснену внутрішніми силами суспільства [9, с. 267].

Такий попит на «революції» породжує в суспільстві потребу роз'яснень, бажання почути, що саме відбувається. Політологи та громадські діячі намагаються заповнити цю прогалину [10, 11, 12, 13], однак більшість публікацій усе ж мають популістський присмак. Утім, цю проблематику, попри потужну історіографію, не обходять і сучасні вітчизняні науковці Б. В. Бабін [14], О. В. Курінний [15], С. П. Погребняк, Е. А. Уварова [16], В. В. Речицький [17].

Постановка завдання. Отже, постає питання: чи мали право українці чинити спротив владі тих держав, у підданстві яких вони перебували? Звісно, що коли народжується протест, то мало хто в той час замислюється про його легітимність. Головне – чи вистачить сил, щоб протест переміг. Але навіть з юридичної точки зору ми не можемо дати однозначну відповідь на це питання. Власне своєю парадоксальністю право на спротив пригніченню (*jus resistendi*) приваблювало філософів права протягом усієї історії державності. В основі революції завжди лежить «право сили», яке є протиправним за своєю природою, хоча і має правову складову, особливо стосовно наслідків спротиву. Ця суперечливість, передусім, спричиняє низку методологічних проблем при дослідженні цього права, зокрема на філософському методологічному рівні, бо право на спротив пригніченню від початку позиціонувалося як природно-правове, і лише з часом воно почало виявлятися і в позитивізмі.

Виклад основного матеріалу.

Як природно-правове право *jus resistendi* розглядалося з часів античності, над ним міркували мудреці іудаїзму та християнства, замислювалися філософи вже поза теологічним контекстом [18]. У другому тисячолітті після Різдва Христового починають з'являтися спроби втілити право на повстання в площину позитивного права. Перша з цих спроб належить Великій хартії вольностей 1215 р. (лат. *Magna Charta Libertatum*), наступною стала Золота булла 1222 р. (лат. *Bulla Aurea*) – «декрет угорського короля Андраша», яка надала дворянству та духовенству право на повстання проти короля в разі порушення прийнятих на себе зобов'язань. Саме в цій пам'ятці права використано термін *jus resistendi*, що поширився в законодавстві Речі Посполитої, закріплюючи право шляхти чинити опір королям, які порушують закони.

Зауважимо, що навіть прибічники природно-правового концепту часів Просвітництва, визнаючи право на спротив тиранії, супроводжували це визнання певними застереженнями та звертали увагу на складність і неоднозначність проблеми. Представники юридичного позитивізму також не заперечували можливості чинити спротив урядові: власне І. Бентам пропонував прагматичний підхід, зауважуючи, що спротив є можливим тоді, коли він завдає суспільству меншу шкоду, порівняно зі шкодою, що буде завдана підкоренням.

Проте має місце й інша точка зору, хоча і поодинокі, а тому потребує більш детального висвітлення. Вона належить І. Канту, засновникові класичної німецької філософії, який

пише: «...проти глави держави, що творить закони, немає правомірного спротиву народу, бо правовий стан є можливим лише через підкорення його волі, яка встановлює всезагальні закони; отже, немає ніякого права на збурення (*seditio*), ще в меншому ступені – на повстання (*rebellio*) та в найменшому ступені – права зазіхати на нього як на одиничну особу (монарха) і на його життя (*monarchomachismus sub specie tyrannicidii*) на тій підставі, що він зловживає своєю владою (*tyrannis*). Щонайменша спроба в цьому напрямі складає державну зраду (*proditio eminens*), і такого штибу зрадник може каратися лише смертною карою як за спробу загубити свою батьківщину (*parricida*). Обов'язок народу терпіти зловживання верховної влади, навіть ті, які вважаються нестерпними, ґрунтується на наступному: спротив народу, що чиниться вищому законодавству, у жодному разі не повинен сприйматися інакше аніж як протизаконний і, більш того, як такий, що знищує весь законний державний устрій» [19, с. 242]. Утім, як відомо, найчастіше перемагає саме більшість.

Щодо практичної сторони питання, то вітчизняний досвід, часів Давньоруської держави свідчить про існування так званих «рядів» – договорів, що укладались між містянами та їх князем. За рядом князь зобов'язався не чинити образи народу, а в разі не дотримання умов угоди віче мало право позбавити його князівського стола. На думку киян, князь Ізяслав не виправдав їх сподівань і в 1067 р. вони позбавили його княжіння. Так само вчинило чернігівське віче з князем Всеволодом [20, с. 76].

За доби Великого князівства Литовського та Речі Посполитої, якщо монарх дозволяв собі зловживати владою, порушуючи права та вольності своєї шляхти, то остання, відповідно до Генріхових артикулів 1573 р. та пактів-конвентів (лат. *pac̄ta conventa*), які являли собою публічно-правову угоду між шляхтою та новообраним королем, мала право на відмову коритися королю (лат. *articulus de non praestanda oboedientia*). Така поведінка повсталі шляхти отримала назву «рокош» (пол. *rokosz*, від назви поля, де збиралась угорська шляхта на сейми), бунт проти короля, коли вся посполита шляхта збиралась на конвокаційний сейм та формувала шляхетську конфедерацію, що чинила спротив своєму монарху [21, s. 1–2].

До права повставати проти короля долучалася й українська шляхта, але стосовно нового соціального стану феодального суспільства – козацтва, якому був притаманний якісно інший психологічний тип особистості, для якого свобода була основою мислення, способу життя, поведінки, то воно від початку було позбавлене в Речі Посполитій будь-яких прав та привілеїв. Отже, головною метою боротьби козацтво бачило в своєму інтегруванні в річпосполитське суспільство та отриманні nobilitacji та шляхетсько-лицарських привілеїв. І якщо на початку боротьби за свої права, за часи П. Конашевича-Сагайдачного, перевага віддавалася мирним та дипломатичним способам, то чим далі, тим рішучим ставав спротив, набуваючи форми збройної непокори, яка переростала у повстання. І насамкінець усе завершилося Руською реbelieю, чи то Хмельниччиною.

Під час повстань мало кого турбує правовий бік конфлікту та викладення на папері обґрунтування вчиненого спротиву. Утім, коли відбувалися події на кшталт звернення за допомогою до короля Його Милості Шведського звільнити Вітчизну – Малу Росію від ярма московського, то без паперового оформлення тут не обходилось. І таке обґрунтування можна знайти в цікавій пам'ятці української політико-правової думки, що має назву «Договори и постановленя правъ и волностей войсковыхъ mezi ясневелможнымъ его милостю паномъ Филиппомъ Орликомъ новоизбраннымъ Войска Запорожского гетманомъ, и mezi енеральними особами, полковниками и тимъ же Войском Запорожскимъ с полною з обоихъ сторонъ обрадою утверженные и при волной елекції формальною присягою от того жъ ясневелможного гетмана потверженные року от Рождества Христова αψί, м[εся]ца априля дня ε» [22, арк. 2–12].

Саме в цій пам'ятці міститься обґрунтування того права на спротив, що його розпочав чинити звитязний і хоробрий гетьман Б.-З. Хмельницький, який завдяки своїй розсудливості та відвазі визволив з польського підданства Військо Запорізьке і уярмлений та пригноблений народ малоросійський і добровільно піддався з ним під самодержавну руку великих государів-царів та князів російських. Утім, перехід під нову руку не задався, особливо Низове Військо не мало бажання дослухатися до настанов свого нового сюзерена та діяти в руслі його політики. Запорізька Січ продовжувала жити своїм звичаєм, що непокоїло не тільки російського самодержця, а й геть-

манів. Так, і І. С. Самойловича, і І. С. Мазепу дратувало свавілля Січі. Останній навіть у 1703 р. звертався листом з пропозицією до «канцлера» графа Ф. О. Головіна знищити Січ – «прокляте гніздо запорожців» [23, с. 950].

Отже існування українських земель в складних геополітичних умовах, відсутність єдності в політичних уподобаннях українства в цілому та його еліти зокрема обумовлювали постійні пошуки кращого місця для козацької людності, де б можна було зберегти «вільне життя». Саме ці окремі політичні групи висловлювали незадоволення умовами існування козацтва у складі Московії. Настрої цієї частини й знайшли своє відображення в «Договорах і постановленнях прав і вольностей військових...», де йдеться про те, що коли Московська держава, здійснюючи свої злі наміри, неодмінно хотіла перетворити козаків на регулярне військо, міста приєднати до своїх губерній, права та вільності військові знищити, ясновельможний гетьман І. Мазепа, турбуючись за цілісність Вітчизни, права та вольності військові, перейшов під незламну оборону Найяснішого короля Шведського. Утім, як далі зазначається, відчайдушні наміри Івана Мазепи через мінливу військову фортуна не здійснилися, а сам він помер у Бендерах. І відтоді козацькій спільноті довелося зіткнутися з обмеженнями їх вольностей та існувати в умовах самодержавної влади.

Як це не дивно, але набуття народом України незалежності в буремні революційні часи початку ХХ ст. відбувалося без використання права на спротив пригніченню. Хоча певних дослідників приваблює ідея об-

ґрунтувати події 1917–1918 рр. саме в такий спосіб. Наприклад, Б. В. Бабін тлумачить зміст універсалів Української Центральної Ради як таких, що не вели мову про самовизначення народу, а робили відозву про спротив насильству та агресії, і наводить на підтвердження низку цитат. Так, в I Універсалі УЦР від 10 червня 1917 р. йдеться про те, що «нас приневолено, щоб ми самі творили нашу долю. Ми не можемо допустити край наш на безладдя та занепад». III Універсал УЦР від 20 листопада 1917 р. проголошує Українську Народну Республіку в силу того, що «по державі шириться безвластя, безлад і руїна» і що «без влади, дужої, єдиної, народньої Україна також може впасти в безодню усобиці, різні, занепаду». І нарешті IV Універсал УЦР від 9 січня 1918 р., проголошуючи незалежність України, зазначає, що: «петроградське правительство народніх комісарів, щоб повернути під свою владу вільну Українську Республіку, оповістило війну Україні і насилає на наші землі своє військо, красногвардійців-большевиків, які грабують хліб у наших селян і без всякої плати вивозять його в Росію, не жаліючи навіть зерна, наготовленого на засів, вбивають неповинних людей і сіють скрізь безладдя, зlodіяцтво, безчинство» [14, с. 185]. Ці цитати аж ніяк не надихають на висновок щодо застосування *jus resistendi*, радше навпаки аргументують, що воно не було використано.

Утім, звернення до цього права все ж мало місце, хоча й було спрямоване проти уряду Української Народної Республіки. Ідеться про демонстрацію, ініційовану фабрично-заводськими комітетами, профспілками та представниками соціалісти-

чних партій, заплановану на 29 березня 1918 р. у м. Києві. У відозві міністра внутрішніх справ УНР М. Ткаченка від 31 березня 1918 р. щодо заборони проведення означеної демонстрації, зокрема, зазначено, що «ми не могли добре ставитись до демонстрації. Таке бажання зробити удар нашим державним інтересам ми не могли допустити. Взагалі, щодо демонстрації, то уряд Української Народної Республіки як орган революційно-демократичний стоїть на принципі політичної волі, але він не може допустити злочинної агітації проти Української держави, з якого б вона боку не йшла, між тим по відомостях міністерства ця демонстрація не була б святом революції, яким воно являється й для нас, але її використано було б для протесту проти Української Народної Республіки» [24].

Також, на наш погляд, не можна вести мову про те, що право на спротив було однією з політико-правових підстав сучасного проголошення незалежності України актом, затвердженим постановою Верховної Ради УРСР від 24 серпня 1991 р. № 1427, бо там ідеться про смертельну небезпеку, яка нависла була над Україною в зв'язку з державним переворотом в СРСР 19 серпня 1991 р., а також про право на самовизначення.

Утім, уже після набуття Україною незалежності право на спротив було використано неодноразово, хоча, як позитивна норма, воно й відсутнє в Основному Законі України. Але ще в 1973 р. Україна, разом із сотнею інших держав світу ратифікувала низку пактів з прав людини, відповідно до яких зобов'язалася привести своє національне законо-

давство у відповідність до прописаних в пактах вимог. Зокрема, у преамбулі Загальної декларації прав людини (1948 р.) ідеться про те, що права людини повинні охоронятися владою закону з метою забезпечення того, щоб людина не була змушена вдаватися як до останнього засобу до повстання проти тиранії та пригнічення.

Сучасні демократичні країни, і Україна не є винятком, у своїх конституціях зазвичай уникають норм щодо спротиву узурпації влади та зловживання нею. Але є й виключення, їх близько двадцяти. Зокрема, така норма присутня в Конституції Франції (1958 р.), яка підтвердила право, закріплене свого часу в Декларації прав людини та громадянина (1789 р.). Також Основний закон ФРН (1949 р.) констатує, що республіка є демократичною і соціальною федеративною державою, і будь-кому, хто спробує усунути цей устрій, усі німці мають право чинити спротив, якщо не можна використати інші засоби. Конституція Португалії 1976 р. надає право кожному застосувати силу для відсічі будь-якої агресії, якщо неможливо звернутися до представників влади. Конституція Естонії, як і Конституція Литви (1992 р.), дають право народові та кожному громадянину чинити спротив будь-кому, хто насильницьким шляхом посягає на незалежність, територіальну цілісність, конституційний устрій Литовської держави.

Відсутність подібної норми в основному законі держави, або, за її наявності, та обережність, з якою вона сформульована, пояснюється тим, що право на спротив досить важко юридичними засобами відмежувати від спроб екстремістів захо-

пити владу в державі насильницьким шляхом. Ця ж проблема стоїть на заваді закріпленню механізму реалізації зазначеного права. Хоча такі спроби в конституційному праві мали місце, власне, у той час, коли намагалися право на повстання втілити в площину позитивного права. І перша належить Великій хартії вольностей 1215 р. При чому йдеться не лише про закріплення права як такого, а й про фіксацію алгоритму його реалізації, на що сьогодні законодавець не наважується.

Отже, за вісім століть правова думка, та й практика не змогли право на спротив пригніченню ввести в тканину позитивної правової матерії. Його і зараз сприймають як природно-правовий феномен та ситуативно застосовують швидше для того, щоб провести легітимізацію тих дій та змін, що сталися після його використання. Більше ніж за два століття *ius resistendi* не було використано в тих країнах, де про нього йдеться в конституційних актах, а саме в США, Франції, Німеччині та Литві. Навіть якщо подивитися, як згадується право на повстання в Декларації незалежності США (1776 р.), то видно, що підписанти радше виправдовуються, перераховуючи велику кількість причин, які змусили колонії стати на шлях сепаратизму та чинити опір англійській короні, насамкінець оголосивши про свій суверенітет. Бо постала потреба в легітимізації спочатку силового спротиву законній владі, а потім і остаточного відокремлення. Утім, новостворена держава в подальшій своїй історії ніколи не дозволяла бунтувати власному населенню, бо якщо б так сталося, то мо-

ву вели б вже не про США, а про якусь іншу державу, нехай навіть у старих кордонах. А спроби мали місце: і громадянська війна, і інші повстання, кожне з яких було придушено досить жорстко.

Висновки. Поява та розвиток права на спротив гнобленню і тиранії має тривалу історію, яка насичена боротьбою дискурсів та доктрин, притаманних певним країнам. Етапи цієї боротьби відзначені проникненням прав людини, природничих за своєю суттю, у позитивістську площину, що призвело до закріплення права на спротив пригніченню в конституціях окремих демократичних держав та міжнародно-правових актах. Сучасна Українська держава належить до тих більше ніж двох десятків держав, чиї основні закони містять згадку про право народу на спротив пригніченню. Утім, на превеликий жаль, соціально-економічну, політичну та правову реальність як напередодні останнього Майдану, так і після нього можна кваліфікувати як гноблення українського народу. Перший Президент України Л. М. Кравчук у своєму зверненні до виборців України 27 березня 2019 р. зазначив: «Народ доведений до відчаю! Бідні і обдурені, зневажені люди є надзвичайно небезпечною силою, яка здатна на Майдани і Революції». Парадоксально, але право на повстання спрямовано не на повалення конституційного ладу, а на його збереження від деспотичної влади. Такий припис в основному законі виступає правовою гарантією народного суверенітету та має превентивне значення щодо імовірної узурпації влади.

Список використаних джерел

1. Платон. Государство. Серия : Эксклюзивная классика / Пер. Егунова А. Н. Москва : АСТ, 2016. 448 с.
2. В преддверии философии Нового времени. Неосхоластика. Фр. Суарес. *История философии: Запад – Россия – Восток. уч. для студ. ВУЗов* / Под ред. Н. В. Мотрошиловой. Москва : Греко-латинский кабинет Ю. А. Шичалина, 1995–1998. Кн. 2 : философия XV–IX вв. 1998. 560 с.
3. Локк Д. Два трактата о правлении. *Сочинения*: в 3 т. / [пер. с англ. и лат.]. Москва : Мысль, 1988. Т. 3. 670 с. С. 137–405.
4. Торо Г. Д. О гражданском неповиновении. *Новые пророки. Торо. Толстой. Ганди. Эмерсон* / пер. с англ. О. В. Альбедилы. Санкт-Петербург : Алетейя, 1996. 352 с.
5. Дюги Л. Конституционное право. Общая теория государства: Перевод с французского / Пер.: В. Краснокутский, Б. Сыромятников, А. Яценко ; Предисл. : Л. Дюги, П. Новгородцев. Москва : Изд. Т-ва И. Д. Сытина, 1908. С. 945.
6. Толстой Л. Н. Божеское и человеческое. *Л. Н. Толстой. Собр. соч. в 12 томах*. Москва : ГИХЛ, 1987. Т. 11. 506 с.
7. Ганди М. Мой Толстой. *Новые пророки. Торо. Толстой. Ганди. Эмерсон* / пер. с англ. О. В. Альбедилы. Санкт-Петербург : Алетейя, 1996. 352 с.
8. Маркс К. К критике политической экономии. *Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения* : в 50 т. [2-е изд.]. Москва : Госполитиздат, 1959. Т. 13. 771 с.
9. Хантингтон С. Политический порядок в меняющихся обществах. Москва : Прогресс-Традиция, 2004. 480 с.
10. Гольдфарб А. Легитимность мятежа. *Грани.Ру*. 2012. 12 июня. URL : <http://grani.ru/blogs/free/entries/198337.html> (дата звернення: 20.05.2019).
11. Гузар І. Л. Право на повстання – то є закон природи. *Україна молода*. 2014. № 003. 10 січня. URL : <http://www.umoloda.kiev.ua/number/2395/180/85201> (дата звернення: 20.05.2019).
12. Рогов К. Монополия на насилие и право на восстание. *Новая газета*. 2014. № 8. 27 января. URL : <http://www.novayagazeta.ru/columns/61949.html> (дата звернення: 20.05.2019).
13. Юров А. Восстание – право или обязанность? *Украинская правда*. 2014. 17 февраля. URL : <http://www.pravda.com.ua/rus/columns/2014/02/17/7014094/?attempt=1> (дата звернення: 20.05.2019).
14. Бабин Б. В. Право на сопротивление как глобальное право. *NB: Вопросы права и политики*. 2013. № 5. С. 181–200. DOI: 10.7256/2305-9699.2013.5.817.
15. Курінний О. Право народу на повстання у філософсько-правових концепціях європейської цивілізації. URL: https://constituanta.blogspot.com/2013/02/blog-post_3931.html (дата звернення: 03.05.2019).
16. Погребняк С. П., Уварова Е. А. Сопротивление угнетению. Восстание. Революция (теоретико-правовой анализ в свете доктрины прав человека). *Право і громадянське суспільство*. 2013. № 2. С. 4–61.
17. Речицкий В. Закон о референдуме предоставляет украинцам право на восстание. *Delo.ua*. URL : <https://delo.ua/opinions/zakon-o-referendume-predostavljaet-ukraincam-pravo-na-vosstanie-208268/> (дата звернення: 20.05.2019).
18. Докладніше див.: Кириченко В. Є. Спротив пригніченню – право сили чи право права? *Історико-правовий часопис*. 2015. № 2 (6). С. 3–8.
19. Кант И. Общее замечание относительно правовых следствий из природы гражданского союза. *Метафизика нравов в двух частях. 1797*. Соч. в 6 т. / Под общей ред. В. Ф. Асмуса, А. Я. Гулыги, Т. И. Ойзермана. Ред-р тома В. Ф. Асмус. Москва : Мысль, 1965. Т. 4. Ч. 2 : Публичное право. 478 с.

20. Хачатуров Р. Л. Становление права : (На материале Киевской Руси). Тбилиси : Изд-во Тбил. ун-та, 1988. 260 с.
21. Sobieski W. Król czy tyran? Idee rokoszowe a różnowiercy za czasów Zygmunta Augusta. *Reformacja w Polsce*. 1925. № 4. S. 1–14.
22. Російський державний архів давніх актів (РДАДА). Ф. 124. Оп. 2. Спр. 12.
23. 1703 год, мая 20 дня. Письмо гетмана Мазепы к боярину Ф. А. Головину о разбоях со стороны запорожских козаков, убивших гетманскаго посланца Зигуру на урочище Сухой-Ягорлык. Див.: Эварницкий Д. И. Источники для истории запорожских козаков : [в 2 т.]. Владимир : Типо-Литогр. Губерн. Правления, 1908. Т. I. 1072 с.
24. З приводу заборони маніфестації. *Нова Рада*. № 46. 31 (18) бер. 1918.

References

1. Platon (2016). *Gosudarstvo*. Seryya: Eksklyuzivnaya klassyka / Per. Egunova A. N. Moskva: AST [in Russian].
2. Motroshylovoj, N. V. (red) (1998) V preddveryu fylosofyi Novogo vremeny. Neosolastyka. Fr. Suares. *Ystoryya fylosofyi: Zapad – Rossyya – Vostok. uch. dlya stud. VUZov*. Moskva: Greko-latynskiy kabinet Yu. A. Shychalya. Kn. 2: Fylosofyia XV–IX vv. [in Russian].
3. Lokk, D. (1988). *Dva traktata o pravlenyyu*. Sochyneniyya: V 3 t. T. 3. Moskva: Mysl [in Russian].
4. Toro, G. D. (1996). O grazhdanskom nepovynovenyyu. *Novye proroky. Toro. Tolstoj. Gandy. Emerson*. Sankt-Peterburg: Aletejya [in Russian].
5. Dyugy, L. (1908). *Konstyucyonnoe pravo*. Obshhaya teoriya gosudarstva: Perevod s francuzskogo. Moskva: Yzd. T-va Y. D. Sytyna [in Russian].
6. Tolstoj, L. N. (1987). Bozheskoe y chelovecheskoe. *L. N. Tolstoj. Sobr. soch.* v 12 tomakh. T. 11. Moskva: GYXL [in Russian].
7. Gandy, M. (1996). Moj Tolstoj. *Novye proroky. Toro. Tolstoj. Gandy. Emerson* / per. s angl. O. V. Albedylya. Sankt-Peterburg: Aletejya [in Russian].
8. Marks, K. (1959). K krytyke polytycheskoj ekonomyy. *Marks K., Engels F. Sochyneniyya: v 50 t. T. 13.* [2-e yzd.]. Moskva: Gospolytyzdat [in Russian].
9. Xantynghon, S. (2004). *Polytycheskij porjadok v menyayushhysya obshhestvax*. Moskva: Progress-Tradycyya [in Russian].
10. Goldfarb, A. (2012). Legytymnost myatezha. *Grany.Ru*, 12 yyunya. URL: <http://grani.ru/blogs/free/entries/198337.html> (accessed: 20.05.2019) [in Russian].
11. Guzar, I. L. (2014). Pravo na povstannya – to ye zakon pryrody. *Ukrayina moloda*, 10 sichnya URL: <http://www.umoloda.kiev.ua/number/2395/180/85201> (accessed: 20.05.2019) [in Ukrainian].
12. Rogov, K. (2014). Monopolya na nasylie y pravo na vosstanye. *Novaya gazeta*, 27 yanvarya. URL: <http://www.novayagazeta.ru/columns/61949.html> (accessed: 20.05.2019) [in Russian].
13. Yurov, A. (2014). Vosstanye – pravo yly obyazannost? *Ukraynskaya pravda*, 17 fevralya. URL: <http://www.prawda.com.ua/rus/columns/2014/02/17/7014094/?attempt=1> (accessed: 20.05.2019) [in Russian].
14. Babyn, B. V. (2013). Pravo na soprotyvlenye kak globalnoe pravo. *NB: Voprosy prava y polytyky*, 5, 181–200. DOI: 10.7256/2305-9699.2013.5.817 [in Russian].
15. Kurinnyj, O. (2013) Pravo narodu na povstannya u filosofsko-pravovykh koncepciyax yevropejskoyi cyvilizaciyi. URL: https://constituanta.blogspot.com/2013/02/blog-post_3931.html (accessed: 03.05.2019) [in Ukrainian].
16. Pogrebnyak, S. P., Uvarova, E. A. (2013). Soprotyvlenye ugnetenyyu. Vosstanye. Revolyucyya (teoretyko-pravovoj analiz v svete doktryny prav cheloveka). *Pravo i gromadyanske suspilstvo*, 2, 4–61 [in Russian].

17. Rechyczkyj, V. Zakon o referendumie predostavlyayet ukraynczham pravo na vosstanye. *Delo.ua*. URL: <https://delo.ua/opinions/zakon-o-referendumie-predostavljaet-ukraincam-pravo-na-vosstanie-208268/> (accessed: 20.05.2019) [in Russian].

18. Dokladnishe dyv.: Kyrychenko, V. Ye. (2015). Sprotyv prygnichennyu – pravo syly chy pravo prava? *Istoryko-pravovyj chasopys: nauk. zhurnal*, 2 (6), 3–8 [in Ukrainian].

19. Kant, Y. (1965). Obshhee zamechanye odnosytelno pravovyx sledstvyj yz pryrody grazhdanskogo soyuza. *Metafyzyka npravov v dvux chastyax*. 1797. Soch. v 6 T. / Pod obshhej red. V. F. Asmusa, A. Ya. Gulygy, T. Y. Ojzermana. Red-r toma F. Asmus. Moskva: Mysl. T. 4. Ch. 2: Pablychnoe pravo [in Russian].

20. Xachaturov, R. L. (1988). *Stanovlenye prava: (Na materyale Kyevskoj Rusy)*. Tbylisy: Yzd-vo Tbyl. un-ta [in Russian].

21. Sobieski, W. (1925). Król czy tyran? Idee rokoszowe a różnowiercy za czasów Zygmunta Augusta. *Reformacja w Polsce*, 4, 1–14 [in Polish].

22. Rosijskyj derzhavnyj arxiv давних актив (RDADA). F. 124. Op. 2. Spr. 12 [in Russian].

23. 1703 god, maya 20 dnya. Pismo getmana Mazepy k boyarynu F. A. Golovynu o razboyax so storony zaporozhskyx kozakov, ubyvshyx getmanskaga poslancza Zyguru na urochyshe Suxoj-Yagorlyk. Dyv.: Evarnyczkyj D. Y. Ystochnyky dlya ystoryy zaporozhskyx kozakov: [v 2 t.]. Vladymyr: Typo-Lytogr. Gubern. Pravlenyya, 1908. T. I. [in Russian].

24. Z pryvodu zaborony manifestaciyi. *Nova Rada*, 31 (18) ber. 1918 [in Ukrainian].

V. Kyrychenko, Doctor of Law, Professor, Professor of the Department of Fundamental and Legal Disciplines of Kharkov National University of Internal Affairs
e-mail: xramovnik6999@gmail.com; ORCID ID: 0000-0002-5497-907X

Resistance to oppression: Ukrainian experience

The article examines the historical roots of the right to resist oppression, the dual nature of this phenomenon as a right and as a force. The doctrinal concepts of this phenomenon, the history of its consolidation in positive law as the right to resist (*jus resistendi*), recognition of this right as a rule of international law, pluralism of approaches to its constitutional consolidation are considered. Attention is paid to the peculiarities of *jus resistendi*, which are inherent, in particular, to its subject, which is characterized by multiplicity, goals, as well as to the ways of exercising this right, which cannot be fixed in positive law.

Separately, the issue of the perception of this phenomenon in the Ukrainian tradition is raised. Both nonviolent forms of realization of resistance and such extreme manifestations as revolution are considered. The first attempts to consolidate this right, in national history, take place in the treaties that the princes (*knyazh*) concluded with their people in Kievan Rus. Further law enforcement practice was already formed in the Polish-Lithuanian Commonwealth, where any initiative of the king was perceived by the gentry as a violation of its rights and privileges and led to armed resistance. What the Polish proverb says is that «Poland exists anarchy» («Polska nierzadem stoi»). Attempts of the Ukrainian cossacks to integrate into the political society were not crowned with success. At the beginning of the struggle for rights and privileges, the cossacks used mainly peaceful, diplomatic methods of

resistance, which gradually became increasingly decisive, acquiring forms of armed confrontation, which resulted in an open uprising. Further opposition of Ukrainians to oppression is associated with the Russian Empire, the most prominent manifestation of which can be considered the revolutionary events of the early twentieth century. They did not accept the oppression even after Ukraine gained independence.

The right to resist oppression and tyranny has a long history, full of struggle discourses and doctrines. During the uprising, few people care about the legal side of the conflict, but when the tyrant is overthrown, there is a need to legitimize what happened. Modern Ukraine is not among the two dozen states whose main laws provide for the right of people to resist oppression. But the Ukrainian people never stopped it.

Keywords: *the right to resist; jus resistendi; insurrection; oppression; tyranny; despotism.*

Надійшла до редакції 05.07.2019